

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Слободянюк Анатолій Володимирович

УДК 316.344.4

**Еволюція концептуальних уявлень про владу
в історико-соціологічному процесі**

Спеціальність 22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії соціології
факультету соціології та психології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник –

кандидат філософських наук, професор
Захарченко Марко Васильович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії та теорії соціології

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, доцент
Судаков Володимир Іванович,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
завідувач кафедри соціології;

кандидат філософських наук, доцент
Губерський Станіслав Антонович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри політології

Провідна установа – Інститут соціології НАН України,
відділ історії, теорії та методології соціології, м. Київ

Захист відбудеться “14” листопада 2002 р. о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.001.30 Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
(01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного
університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58)

Автореферат розісланий “10” жовтня 2002 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Горбачик А.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Поняття “влада” є одним із центральних у загальній соціології та соціології політики. Воно дає ключ до розуміння природи соціальних та політичних інститутів, соціально-політичних рухів і самої політики, а також особливого типу суспільних відносин – владно-вольових. Визначення поняття “влада”, його змісту має важливе значення для розуміння соціальної природи суспільства і держави, дає змогу вивчати владні відносини через категоріально розгорнуту концепцію.

Проблема визначення поняття “влада” та його характеристик сьогодні є чи не найбільш дискусійною в соціології, незважаючи на те, що спроби його дефініції пронизують усю історію соціальної думки. Гострота проблеми не зменшується, а, навпаки, вона ускладнюється, відкриваючи нові грані у зв’язку з трансформаційними процесами в суспільстві й очікуючи свого глибокого пізнання на основі розвитку соціологічних досліджень влади як соціального інституту, явища і відносин, що належать до предметної сфери соціології.

Основи інтерпретації влади як наукового поняття були закладені на початку 60-х років працями А.Белих, М.Кейзерова, Ф.Бурлацького. Хоча в роботах цих авторів аналіз поняття “влада” був побудований переважно на критиці західних концепцій влади, в яких спеціально не досліджувалися проблеми соціальної влади, все ж ними були зроблені спроби виокремити та охарактеризувати владу соціальну.

Проблема влади знайшла своє відображення в наукових працях А.Анікевича, І.Болянського, А.Корольова, А.Мушкіна, Р.Олексюка, Ю.Тихомирова та інших. Предметом їх пошуку поставали питання визначення та аналізу влади, її функцій і сутнісних ознак.

Зміст поняття “влада” розкривається дослідниками під різними кутами зору: з’ясовуються проблеми політичної влади (А.Анікевич, А.Дегтярьов, Л.Кривушин, В.Мшвенієрадзе, Г.Філіппов та інші), проблеми влади як категорії соціології (В.Андрущенко, В.Волович, Н.Горлач, К.Грищенко, М.Кейзеров, Б.Краснов, Р.Олексюк, В.Тарасенко, М.Сакада та інші), характеристика засобів та методів влади (Б.Базилев, Л.Смирнов, Є.Ткачов та інші) тощо. Зростає інтерес до визначення самого феномена влади в докторських (В.Графський, С.Дудник, С.Рябов, Г.Філіппов, Є.Харитонов, А.Черниш) та кандидатських дисертаціях (Л.Байрачна, І.Граурс, О.Ледяєва), де аналізуються різні аспекти механізму функціонування влади та висвітлюється проблема особи як суб’єкта влади, питання легітиматії влади та демократизації суспільства.

Суттєвий внесок у дослідження поняття “влада” зробили українські та зарубіжні дослідники, у працях яких подається аналіз цього поняття в сучасній західній науковій думці. Це, зокрема, Е.Араб-Огли, В.Мшвенієрадзе, Е.Ожиганов, Є.Осипова, О.Погорілий, А.Ручка, В.Танчер та інші. Багата на теоретичні розробки проблеми влади і західна наукова суспільна думка. Процес аналізу даного поняття знайшов своє відображення в роботах К.Маркса, М.Вебера, представників системної та структурно-функціональної теорії (Т.Парсонса, Д.Істона, М.Крозье, Т.Кларка, М.Роджерса), конфліктологічного підходу (Г.Зіммеля, Л.Козера, Р.Дарендорфа, Дж.Рекса), реляційного підходу (П.Блау, Д.Хіксона, Дж.Френча, Д.Ронга). До найбільш складних і комбінованих підходів можна віднести комунікативні (Х.Арендт, Ю.Хабермас), а також постструктуралістські (або неоструктуралістські) (М.Фуко, Е.Гідденс, П.Бурдьє) моделі інтерпретації влади.

Таким чином, у науковій суспільній думці вже існує певна теоретична база дослідження влади та аналізу владних відносин. Проте як у зарубіжній, так і у вітчизняній суспільній науці спостерігається дефіцит системно-інтегративного аналізу досліджуваної проблеми в історико-соціологічному контексті, коли б предметною сферою вивчення соціальних проблем влади виступала еволюція концептуальних уявлень про владу.

Будь-яка соціальна дія, в тому числі і владна, є результатом взаємодії різних потреб та інтересів, прагнень та волі суб’єктів. Без аналізу владної взаємодії нереально осмислити загальну спрямованість історичних подій, що робить неможливим глибоко дослідити проблеми соціально-перетворюючої діяльності мас, трансформації суспільства, його переходу від одного

стану до іншого. Цим продиктована необхідність проведення соціологічного аналізу концептуальних уявлень про владу та самого поняття “влада”.

Дослідження поняття “влада” – це комплексна соціологічна проблема, яка знаходиться на межі соціологічної і багатьох інших суспільних наук: філософії, політології, теорії держави та права, історії політичних учень, науки про управління тощо, кожна з яких специфічно інтерпретує феномен влади. Ця поліконцептуальність знаходить своє безпосереднє відображення у визначенні влади як невід’ємної частини соціальних та політичних відносин.

У даній роботі детально розглянуто еволюцію концептуальних конструктів влади, тобто досліджено певні наукові уяви щодо поняття “влада”, зроблено спробу знайти місце в системі наукових уяв про владу власне соціологічним їх формам. Таким чином, влада розглядається як певна реальність, або як форма соціального зв’язку, або як система образів владних структур тощо. Поняття “влада” в науковій літературі та в повсякденному житті використовується в найрізноманітніших значеннях. Філософи говорять про владу об’єктивних законів суспільства, економісти – про владу господарську, юристи – про державну владу, політологи – про політичну владу, психологи – про владу людини над самою собою, батьки – про сімейну владу, богослови – про владу Бога. У правовій державі особливе значення має розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Говорять про “четверту владу” – владу засобів масової інформації – та про її вплив на громадську думку.

Особливе значення має дослідження соціологічних аспектів поняття “влада” стосовно різних типів суспільств, а також аналіз специфічних різновидів влади, які функціонують в економічній, соціальній, політичній та ідеологічній сферах суспільного життя сучасного суспільства. Очевидно те, що пильної уваги заслуговує вивчення системи суспільної влади в цілому, всієї сукупності важелів, механізмів та засобів її прямої та опосередкованої дії на особистість, соціальні спільноти та суспільні процеси.

Як правило, владу розглядають як притаманні суспільству вольові відносини між людьми. Проте, говорячи про соціальну владу, необхідно відзначити, що відносини влади соціальної не є безпосередньо вольовими відносинами. Їх вольовий компонент виступає на другому плані, він “схований” під нашаруванням прямої психологічної взаємодії носіїв авторитету або гарантів соціального порядку (або їх іміджу) з підвладними. Владна необхідна, перш за все, для підтримки цілісності та єдності суспільства, для організації суспільного виробництва, які неможливі без підкорення всіх учасників єдиній волі. Власне поняття “влада” стосується лише відносин між людьми, оскільки в ролі її об’єкта та суб’єкта може виступати лише людська особистість, соціальні групи чи організації людей, наділені свідомістю та волею.

Актуальність проблеми змісту понять “влада” та “владні відносини” визначається процесом розбудови та становлення демократичного громадянського суспільства в Україні. Актуальність дисертаційної роботи зумовлена тим, що в соціології ще немає розгорнутого монографічного дослідження еволюції концептуальних уявлень про владу, у якому б на широкому історико-соціологічному матеріалі розглядався соціальний зміст понять “влада”, “владна взаємодія” та “владні відносини”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дисертаційного дослідження пов’язаний з плановою тематикою досліджень кафедри історії та теорії соціології факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з проблем історико-теоретичних знань соціології та держбюджетною науково-дослідною роботою 90-Д-190 “Філософсько-антропологічні принципи як основа розбудови українського суспільного ідеалу” (номер державної реєстрації 0197V013141), де подано соціологічний аспект досліджуваної проблеми.

Мета роботи – проаналізувати еволюцію соціологічного поняття “влада” і влади як явища суспільного життя, обґрунтувати історико-соціологічну характеристику даного поняття, його сутнісні соціальні ознаки в процесі їх еволюції в історії соціології.

Це потребує вирішення таких дослідницьких завдань:

– дослідити основні етапи становлення та розвитку поняття “влада” в історії соціології;

- проаналізувати зображення взаємин між соціальною та політичною владою в соціальних теоріях до появи академічної соціології;
- дослідити проблему соціальної сутності ефективної влади в українській соціологічній думці кінця XIX – XX століття;
- розглянути основні підходи до розуміння поняття “влада” в сучасних соціологічних концепціях;
- розкрити соціальний зміст поняття “влада” і специфіку власне соціологічного його дослідження як на теоретичному, так і на емпіричному рівні;
- показати інструментальну функцію соціальних норм та цінностей у здійсненні політичної влади;
- виділити громадську думку як визначальний фактор легітимації політичної влади (на основі аналізу результатів соціологічного дослідження стану громадської думки щодо владних структур).

Об’єктом дослідження є концептуальні уявлення про владу в класичних та сучасних теоретичних працях зарубіжних і вітчизняних дослідників, де подано соціологічні ідеї та теорії влади.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні особливості зміни концептуальних уявлень (понять, інтерпретацій, теорій, учень тощо) про владу, її сутнісні соціальні характеристики в історії соціології та формування й адаптація поняття “влада” в системі соціологічних категорій.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Робота виконана на основі аналізу історико-соціологічної характеристики еволюції теоретико-методологічних принципів розуміння “владних реалій” та спроб визначення поняття “влада”, що досліджувалися з метою створення засад для формування загальної соціологічної теорії.

Оскільки проблема визначення поняття “влада” має поліконцептуальний характер, у дослідженні використовуються підходи, які знайшли своє застосування в інших галузях науки (політології, психології, конфліктології, історії, культурології). У роботі автор аналізує концепції влади, подані в соціальній думці до появи академічної соціології (міфологічних уявленнях, у творах Аристотеля, Платона, Н.Макіавеллі, Т.Гоббса, Дж.Локка, Ш.Монтеск’є, Ж.Ж.Руссо), концепції влади українських соціологів кінця XIX – початку XX століття (В.Липинського, М.Драгоманова), теоретичні уявлення К.Маркса, М.Вебера, представників системної та структурно-функціональної теорії (Т.Парсонса, Д.Істона, М.Крозье, Т.Кларка, М.Роджерса), конфліктологічного (Г.Зіммеля, Л.Козера, Р.Дарендорфа), реляційного (П.Блау, Д.Хіксона, Дж.Френча, Д.Ронга), комунікативного (Х.Арендта, Ю.Хабермаса), а також постструктуралістського підходів (М.Фуко, Е.Гідденса, П.Бурдьє).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в такому:

- вперше здійснено комплексний аналіз соціологічного поняття “влада”, де подано історико-соціологічну ретроспекцію розуміння влади в історичному часі та просторі;
- дістала подальший розвиток аргументація про первинність соціального аспекту влади через показ необхідності вивчення соціологією соціальної влади як об’єктивної основи політичної та тих факторів, що приводять до трансформації цієї влади в політичну;
- доведено, що в системі соціальних відносин вольова взаємодія є другорядною стосовно влади соціуму, прямої психологічної взаємодії носіїв авторитету з підвладними, тобто вольовий компонент влади виступає як крайня необхідність у системі владних відносин, тоді як у науковій суспільній думці владу розглядають, здебільшого, як притаманні суспільству вольові відносини між людьми;
- дістала подальший розвиток аргументація про першорядну роль культури, соціальних норм та ціннісних орієнтацій у системі владної взаємодії на основі аналізу розуміння поняття “влада” та її змісту в історико-соціологічному процесі.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження дають можливість глибше усвідомити зміст понять “влада” та “владні відносини”, значущість культури, соціальних норм та ціннісних орієнтацій об’єктів влади у владній взаємодії, необхідність врахування стану громадської думки, що вкрай необхідно в ході реалізації демократичних реформ та розбудові громадянського суспільства.

Матеріали дисертації увійшли до заключного звіту держбюджетної науково-дослідної роботи 90-Д-190 “Філософсько-антропологічні принципи як основа розбудови українського суспільного

ідеалу” (номер державної реєстрації 0197V013141), де подано соціологічний аспект досліджуваної проблеми.

Матеріали дослідження було використано в процесі розробки теоретичних курсів з історії соціології, соціології політики, політології, соціальної філософії, які викладаються у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях та методологічних семінарах кафедри історії та теорії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 1997 – 2000), щорічних традиційних аспірантських наукових конференціях Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 1997 – 2000), на науково-практичній конференції “Творчість, духовність, гуманізм у просторі освіти” (Вінниця, 1998), на міжнародній науково-практичній конференції “Сучасна соціологічна думка і соціологічна освіта” (Харків, 2000), на XXX та XXXI науково-технічних конференціях професорсько-викладацького складу Вінницького державного технічного університету (Вінниця, 2001 – 2002).

Публікації. Матеріали дослідження знайшли відображення у 8 публікаціях, з них 4 – у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Кожний розділ поділяється на підрозділи. Загальний обсяг тексту – 178 сторінок. Список використаної літератури становить 282 найменування за наскрізною нумерацією.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується доцільність вибору теми дисертації та її актуальність, подається стислий огляд наукової літератури, яка використана дисертантом. Формулюються мета та основні завдання роботи, визначаються об’єкт і предмет дослідження, основні теоретико-методологічні засади, обґрунтовується теоретична і практична значущість результатів дослідження, наводяться дані про їх апробацію.

У **першому розділі “Історико-соціологічні передумови аналізу соціального змісту поняття “влада””** аналізується наукова література та методологічні основи вивчення поняття “влада”, визначається його місце в системі соціологічних категорій, розглядаються відношення між соціальною та політичною владою в теоретичних уявленнях Стародавнього світу, особливості розуміння влади в епоху Відродження та Нового часу, проблема влади в історії української соціологічної думки кінця XIX – початку XX століття.

У дисертації з’ясовано, що значний внесок у розробку методологічних основ вивчення поняття “влада” зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Дослідження даної проблеми має своє продовження й у сучасних наукових розвідках. Але, незважаючи на це, деякі проблеми залишаються малодослідженими як у загальнонауковому, так і в соціологічному ракурсі.

Процес становлення наукового знання про владу можна продемонструвати, проаналізувавши динаміку висвітлення його в науковій літературі. У дисертації відзначено, що протягом тривалого періоду поняття “влада” не мало самостійного значення в системі соціологічних категорій і зводилось до понять “державна” або “державна влада”. Проте, коли подивитися на явище влади з соціологічної точки зору, то стане зрозумілим, що неможливо його зводити тільки до однієї з його форм.

Уперше проблеми трактування поняття “влада”, наближені до соціологічного підходу, з’являються в радянській науці в 60-х роках XX століття. Так, М.Кейзеров зазначав, що при всьому значенні державної влади було б неправильно зв’язувати типологію влади виключно і в цілому з її державною формою. Владі притаманна якість і властивість суспільних вольових відносин, які детерміновані матеріальними умовами життя суспільства, відповідного вольового акту, в якому забезпечується примат та домінування волі. У цьому виявляється сутність відносин влади. У монографії “Влада без майбутнього” М.Кейзеров підкреслював, що з точки зору сутності та функцій влади важливо розрізняти дві її форми – соціальну та політичну.

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що переважна більшість науковців, розглядаючи поняття “влада”, не враховували, що соціальна влада стосовно індивіда не завжди є підкорення іншому. Таке можливе лише в соціально розшарованому суспільстві, де влада належить певній групі і набуває політичних ознак. Соціальна влада, у власному розумінні, – це підкорення поведінки суб’єктів загальній волі соціуму, вимогам соціального порядку, що склався в суспільстві, це узгодженість різних воель.

У кінці 1991 року російський соціолог та політолог В.Халіпов заявив про необхідність виокремлення науки про владу й увів у науковий обіг термін “кратологія”. Визначаючи даний термін, автор доводить, що “кратологія (cratology, від грецьк. kratos – влада і logos – слово, вчення) – одна з важливих і малорозроблених суспільних наук, учення про владу, її різноманітність, закономірності походження, функціонування та розвиток, про типи, роди та види влади, їх риси та специфіку, суб’єкти та об’єкти влади, про носіїв, функції, завдання, механізми, норми та принципи, технології та процедури влади, про сутність та особливості поділу влади, взаємодію влади з іншими сферами життя та влади різного роду між собою, а також із зарубіжною владою.

Не меншої актуальності проблема влади та владних відносин набула у вітчизняній науці. Вона підтверджується тим, що практично в кожній навчальній посібник та підручник з соціології включений розділ, де розглядаються дані поняття.

Щоб приступити до порівняльно-соціологічного аналізу поняття “влада” в історії соціологічної думки, необхідно передусім чітко визначити вихідну методологічну базу дослідження. Вона повинна включати основні концептуальні характеристики соціальної влади як об’єктивної основи політичної влади та характеристики соціальної організації, а також критично усвідомлений досвід протосоціологічних та сучасних соціальних досліджень. У ході аналізу понять “влада” та “владні відносини” дисертант розглядає такі основні поняття, як еволюція влади, джерела та методи влади, суб’єкти та об’єкти влади, основи та ресурси влади, культура влади.

Теоретичні уявлення про сутність влади як фундаментальне соціальне явище, її вияви і ролі в історії розвитку суспільства хвилювали людство протягом усього історико-соціологічного процесу. Проте тривалий період в історії знання про владу ще не мали вигляд сформованих теорій, а являли собою лише найбільш розвинену форму чуттєвого знання – концептуальні уявлення. Так, міфологічні уявлення були притаманні початковим етапам розвитку класового суспільства і локалізувалися переважно на Давньому Сході. Особливості цих течій соціальної думки полягали в тому, що вони обґрунтовували божественне походження влади, ототожнювали державну владу з владою царя або імператора, визнавали божественне втручання в управління державою і визначення людської долі, проголошували верховенство етичних принципів над політичними, носили прикладний характер. Таким чином, міфологію влади можна визначити як сукупність міфів, які супроводжують владу як соціальне явище та владу конкретного владаря. В ідеалі ж влада має бути настільки досконалою, корисною для суспільства, цінною для людей, важливою для історії, що не повинна навіюватися ніякими міфами та домислами. Проте такого стану до цього часу жодна влада не досягла.

Більш близьке до сучасного трактування, уявлення про походження та соціальні аспекти поняття “влада” народжується в давньогрецькій соціально-філософській традиції. Вже в “Парменіді” Платона тезис відносно панування подається не тільки в політичному, але й у соціальному вимірі – як “ставлення людини до людини”. Рациональне осмислення влади та політичного панування потребує змістовного визначення форм влади, її ієрархії та витоків.

У “Політиці” Аристотеля переважає думка про механізми влади, її рівні та форми. Трактування божественного змісту поняття “влада” поступається місцем думці про закони як про вищу форму влади. В епоху Середньовіччя відбувається переорієнтація світогляду з демосу, поліса як суб’єкта влади на особистість як творчу силу в системі соціальних відносин. В епоху Ренесансу паралельно з індивідуалістичними концепціями зароджується розуміння значення суспільної власності та колективістських засад у соціальному житті і критикуються порядки, засновані на особистому інтересі, приватній власності і породжуваній ними соціальній несправедливості. Поступово проблеми влади переносяться з суб’єкта-індивіда на носія (народ, групи, класи, соціальні спільноти).

Концептуальні ідеї Реформації стали базою, на основі якої в Новий час розвивається розуміння влади як доцільного механізму організації суспільного життя. Аристотелівська ідея “природного” походження держави розвивається на більш високому рівні осмислення в теорії “суспільного договору” Т.Гоббса. Влада як невід’ємна характеристика суспільних та політичних відносин, за Т.Гоббсом, потребує організації угоди кожної людини з іншими людьми.

Хоча соціальна думка англійської та французької Просвіти заклала основи уяви про владу як про феномен переважно політичного життя, проте в цих теоріях чітко вирізняється соціальний характер поняття “влада”. Теорія розподілу влади, ідея врахування у владних відносинах норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій широких мас та орієнтація на громадську думку характеризувались соціологічним спрямуванням. Проте політичний інструменталізм у тлумаченні влади в епоху Нового часу мав у своїй основі цілий ряд уразливих місць, серед яких найбільш виділяється відсутність розуміння багатоаспектності феномена влади. Влада, в даному випадку, зводилась, здебільшого, до проблеми владно-правової суб’єктності держави, народу або політичних інституцій.

Таким чином, можна зробити висновок, що в історико-соціологічному процесі концептуальні уявлення про владу розвивалися, постійно змінюючи свій характер. У первісному (родинному) суспільстві влада носила переважно моральний характер і регулювалась родовими звичаями, моральними нормами, що відтворювали потреби, волю, думку всього загалу. З появою рабовласницьких відносин відбувається відчуження влади. Виникнення держави з появою класової структури призводить до поступової диференціації понять “суспільство-поліс” та “поліс-держава”. Влада ототожнюється з державою, її функціями, типами, формами державного управління. В епоху феодалізму розпочинається ідеологічне розмежування між релігійною та світською владою, де маса стає лише об’єктом влади. У ході боротьби буржуазії з феодалізмом за прихід до влади виникає необхідність ідеї “рівності” та “свободи” як правових ідеалів держави. На цьому етапі влада (концепція суспільного договору і природного права) розглядається як передача сувереном своїх прав носіям влади.

Хоча існуючі уявлення про владу до появи академічної соціології носили переважно політичний характер, вони не позбавлені соціологічного спрямування. До таких можна віднести ідеї представлення класових інтересів у ході владної взаємодії (розподіл влади), врахування “духу народу” (норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій), орієнтацію на громадську думку як основу утвердження влади тощо.

Не обминула своєю актуальністю проблема владних відносин і українських соціологів, суспільних діячів кінця XIX – початку XX століття. Цінність ідей представників даного періоду для сучасності визначається схожістю соціально-політичної ситуації і колом вирішуваних проблем. До таких належать проблема прав і свобод громадян, принцип демократизму та народного суверенітету, первинність влади народу над політичною, державною, співвідношення влади та знання, суперечність між світською та духовною владами, проблему морального авторитету правлячої еліти тощо.

Таким чином, аналізуючи розвиток концептуальних уявлень про владу на матеріалах історії соціології (та протосоціології), дисертант доводить, що влада як проблема соціології набуває дещо незвичної інтерпретації при вирішенні даної проблеми у зв’язку з аналізом соціальної структури. Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що політична влада є лише однією з історичних форм соціальної влади. Тут влада соціуму трансформується у владу певної групи, що передбачає можливість підкорення силовими методами всіх інших соціальних груп. Дослідження існуючих уявлень про владу в соціальних теоріях до появи академічної соціології показало, що у концептуальних уявленнях про владу, де йдеться про суспільний договір, про загальну волю тощо, так чи інакше наголошується на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється частиною суспільства (наприклад, аристократією, елітою, “грошима” чи буржуазією), до демократії, тобто влади народу, народного суверенітету, який не може підлягати зовнішнім впливам.

У другому розділі “Трактування влади в сучасних західних соціологічних концепціях” подано загальну характеристику основних сучасних західних соціологічних концепцій влади.

Матеріал даного розділу показує, що теоретичні уявлення про владу в кінці XIX – у XX столітті набувають соціологічного характеру в повному обсязі. Продуктивною та різноплановою щодо даної проблеми виявляється західна суспільна думка. У руслі загального логіко-гносеологічного аналізу концепції влади, які є предметом соціології політики і розроблені західними соціологами, можна поділити на два великі класи: 1) атрибутивно-субстанційні, які трактують владу як атрибут, субстанційну властивість суб'єкта, а то і просто як самодостатній “предмет” або “річ”; 2) реляційні (від англ. relations – відносини), які описують владу як соціальні відносини або взаємодію на елементарному і на складному комунікативних рівнях. У західній соціальній думці найбільш вагомими є три основні теорії реляційної інтерпретації влади: “опору”, “обміну ресурсами” та “поділу зон впливу”.

У теоріях “опору” (Д.Картрайт, Дж.Френч, Б.Рейвен та інші) досліджуються такі владні відносини, в яких суб'єкт влади придушує опір її об'єкта. Відповідно розробляється класифікація різних ступенів та форм опору.

У теоріях “обміну ресурсами” (П.Блау, Д.Хіксон, К.Ханінгс та інші) розглядаються ситуації, в яких має місце нерівний розподіл ресурсів між учасниками соціальних відносин і внаслідок цього виникає гостра потреба в них з боку тих, хто їх позбавлений. У даному випадку індивіди, які володіють “рідкісними ресурсами”, можуть трансформувати їх надлишки у владу, даючи частину ресурсів позбавленим їх в обмін на конкретну поведінку.

Теорія “поділу зон впливу” (Д.Ронг та інші) концентрує увагу не стільки на окремих ситуаціях взаємодії індивідів, скільки на сукупності соціальних інтеракцій. При цьому підкреслюється момент зміни ролей учасників інтеракцій: якщо в певній ситуації владою володіє один індивід стосовно іншого, то з трансформацією сфери впливу позиції учасників змінюються.

Атрибутивно-субстанційні підходи до визначення влади поділяються на: 1) потенційно-вольові концепції (К.Маркс, М.Вебер та інші), які ґрунтуються на визначенні влади як здатності або можливості впровадження волі яким-небудь соціальним суб'єктом; розглядаючи соціальну структуру суспільства, місце та значення певних груп та прошарків у цій структурі, представники аналізованого підходу доводили, що соціальні відносини за необхідністю набувають значення владних, тобто вольових, тому, що вся гама даних відносин контролюється однією з великих груп, а саме панівного класу (коли влада належить одному з соціальних прошарків, або великих груп, то тут без волі не обійтись); 2) інструментально-силові (Д.Кетлін, Г.Моргентау та інші), які дають визначення владі як силовому впливу соціального суб'єкта, що контролює певні ресурси і при потребі використовує навіть пряме насильство; 3) структурно-функціональні концепції (Т.Парсонс, Д.Істон, М.Крозьє, Т.Кларк, М.Роджерс та інші). У руслі системної та структурно-функціональної концепцій влади можна виділити три підходи. Перший – пояснює владу як властивість або атрибут макросоціальної системи; другий – аналізує владу на рівні конкретних систем: сім'ї, виробничої групи, організації тощо; а третій – як взаємодію індивідів, що діють в рамках специфічної соціальної системи.

На межі атрибутивно-субстанційних та реляційних концепцій можна виділити конфліктологічну теорію (Г.Зіммель, Л.Козер, Р.Дарендорф, Дж.Рекс та інші), в якій влада та владні відносини трактуються як конфлікт на основі нерівномірно розподілених ресурсів та з використанням сили різної міри.

До найбільш складних і комбінованих підходів належать комунікативні (Х.Арендт, Ю.Хабермас), постструктуралістські (або неоструктуралістські) (М.Фуко, П.Бурдьє) моделі влади, які трактують її як опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми.

Таким чином, владу визначають як вид управління, могутній засіб упорядкування соціальних відносин, вольові відносини, як необхідний вияв владних соціальних відносин через проблему узурпації влади панівним класом, визначають як таку, що має зв'язок з жорсткістю, насильством, грубою силою чи погрозою її застосування, що пов'язана з культурою людських спільнот.

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення змісту поняття “влада”, наведені теорії не виключають одна одну, а доводять різноплановість, багатозначність та багатогранність влади як явища суспільного життя.

Розглянуті соціологічні концепції влади цінні тим, що в них хоча безпосередньо не наголошується на зв'язку влади і соціальної структури, проте сама методологія вирішення проблеми базується на ідеї, що суспільство неоднорідне, структуроване, що й потребує владного регулювання суспільних відносин, тобто вираження волі у формі закону і використання нормованої сили для підкорення тих, чия воля в законі або не виражена зовсім, або виражена не повною мірою.

У третьому розділі “**Влада та владні відносини в системі суспільних відносин**” узагальнюються багаточисельні дослідження влади, які дають можливість назвати ті загальні поняття, що складають основу концептуальної схеми дослідження влади. Такими поняттями є *природа влади, джерело влади, основи влади, соціальна база влади, культура влади, авторитет влади, потенціал влади, організація влади, відносини влади, атрибути влади, легітимність та легальність влади, сила влади, ерозія влади, методи влади, технологія та стратегія влади*.

У розділі розкривається процес суспільних владних відносин, який передбачає наявність чотирьох необхідних елементів: 1) участь не менше ніж двох партнерів, 2) наказ того, хто здійснює владу, 3) підкорення того, над ким здійснюється влада, тому, хто її здійснює, 4) суспільні норми.

На підставі проведеного аналізу влади як загальносоціологічного поняття, враховуючи виключну різноманітність існуючих у сучасному суспільстві її типів та форм, в дисертації виділяються такі основні ознаки для її класифікації: 1) за сферами вияву: соціальна, політична, державна, економічна, юридична, світська, духовна, сімейна тощо; 2) за обсягом прерогатив: державна, міжнародна тощо; 3) за суб'єктом влади: влада народу, класова, партійна, парламентська, президентська, колективна, особистісна тощо; 4) за типом суб'єкта влади: одноосібна, колегіальна, групова; 5) за методами здійснення: примушення, насильство, переконання; 6) за режимом правління: тоталітаризм, авторитаризм, лібералізм, демократизм.

Еволюція поняття “влада” в історико-соціологічному процесі засвідчила її глибинність, різноплановість, багатогранність. Груба сила чи погроза її застосування, престиж, авторитет, переконання, матеріальне благополуччя, багатство, краса, харизма, героїчна смерть, успіх у мистецтві чи спорті, альтруїзм – усе надає владу. Навіть ідеї часто наділяються владою. Більше того, індивід може не знати, що він наділений владою, і не використовувати її в особистих цілях. Проте, незважаючи на суттєві відмінності в тлумаченнях влади різних напрямків та в різні історичні часи, переважна більшість теоретиків доводила необхідність врахування у владних відносинах потреб та інтересів, системи соціально-культурних цінностей та норм, таким чином, віддаючи належне громадській думці, як основі становлення й утвердження влади та волевиявлення, адже визначальним компонентом усунення старої влади, яка опирається на потужний силовий апарат (армію, сили правопорядку тощо), є, перш за все, завоювання громадської думки і можливість керувати нею. У будь-яких системах державного управління суб'єкти політичних режимів прагнули апелювати до маси, до громадської думки. І це стосується навіть давніх деспотій, оскільки апеляція до маси, вплив на неї створює ілюзію легітимності влади та її позитивної оцінки, що так важливо завжди для конкретних владноможних суб'єктів. Навіть у давні часи при відсутності інституту громадської думки як елемента системи владного механізму, притаманного демократичним режимам, цей чинник (“голос народу”) не залишався поза увагою навіть частини деспотів. У цьому плані виникає дослідницька проблема еволюції та витоків громадської думки як важливого чинника в сучасній системі демократичної влади.

Результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**.

Незважаючи на те, що проблемі дослідження влади приділяється значна увага, існує дефіцит робіт, у яких би на широкому історико-соціологічному матеріалі розглядалася соціальна сутність влади, владної взаємодії та владних відносин. У дисертації показано, що більшість науковців, розглядаючи поняття “влада”, не враховували, що соціальна влада стосовно індивіда не завжди є підкоренням іншому. Соціальна влада, на нашу думку, – це підкорення поведінки суб'єктів загальній волі соціуму, вимогам соціального порядку, що склався в суспільстві, це узгодженість різних воель. Досліджуючи еволюцію концептуальних уявлень про владу на матеріалах історії соціології (та протосоціології), автор з'ясував, що поняття “влада” набуває соціальної інтерпретації у зв'язку з аналізом соціальної структури суспільства. Проведений аналіз дав змогу зробити висновок, що політична влада є лише однією з історичних форм соціальної влади. Тут влада соціуму

трансформується у владу певної групи, що передбачає можливість підкорення силовими методами всі інші соціальні групи. Дослідження існуючих уявлень про владу в соціальних теоріях показало, що на кожному етапі історії соціологічної думки існують концептуальні уявлення про владу, в яких наголошується на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється частиною суспільства, до демократії, народного суверенітету.

Аналізуючи українську соціологічну думку кінця XIX – XX століття, дисертант з'ясував, що проблема соціальної сутності влади вирішується через принцип демократизму та народного суверенітету, а також первинність влади народу над владою політичною і державною.

Виокремлено соціологічний аспект розуміння влади через показ ролі соціальних норм і цінностей у структурі влади і владних відносин як соціальних феноменів і як загальнонаукових понять.

Аналізуючи владу як соціальне явище, показано, що в процесі розвитку її історичних типів і форм в історії відносини влади і система управління не могли розвиватися, не включаючи в себе ті соціальні нормативи і цінності, без яких власне суспільні відносини існувати не можуть. Розподіл процесів владних відносин на політичні і неpolітичні доводить необхідність їх доповнення етичними і нормативними категоріями.

Аналіз класичних та сучасних теорій влади показав, що основним визначальним фактором легітимації влади є громадська думка.

Враховуючи історичний досвід вивчення влади і ґрунтуючись на результатах проведеного дисертаційного дослідження, автор доводить, що для того, щоб владні відносини носили цивілізований демократичний характер, необхідно:

- у процесі владної взаємодії орієнтуватися на потреби та інтереси різних сторін (індивідів, груп, верств, класів тощо);
- враховувати суттєві культурні основи суб'єкта влади у вигляді традицій, норм, стереотипів поведінки;
- визнати авторитет влади в силі, яка полягає в досвідченості, компетентності, рішучості, відкритості, моральності суб'єкта влади;
- знайти відповідне співвідношення між технологією та стратегією влади;
- визнати пріоритет влади народу над владою політичною і державною;
- будувати владну взаємодію з постійним врахуванням визначальної ролі громадської думки в становленні та утвердженні влади.

Аналіз історії розвитку різних суспільств свідчить про те, що не владні відносини самі по собі, а концентрація влади створює умови для різного роду зловживань нею, маніпулювання принципами демократії, обмеження соціальної свободи тощо. Чим більше влада концентрується, тим більше обмежується свобода, втрачається соціальна сутність влади. Сам факт концентрації влади в суспільстві в руках групи людей або окремої особи є різновидом тієї чи іншої міри узурпації невід'ємних прав членів суспільства на свободу.

Таким чином, конструктивним кроком для збереження соціальної суті влади є створення такої демократично ефективною форми владних відносин, яка б здійснювалась не тільки для народу, в його інтересах, але і самим народом, у своїх інтересах. Соціальна влада та владні відносини демократичного характеру є механізмом, завдяки якому через зіткнення інтересів, ідей та компромісів соціальні групи, класи, верстви – весь народ – може досягнути високого розвитку громадянського суспільства. Владна взаємодія такого типу дає можливість для реформ і нововведень, які є рушійною силою як економічного, політичного, так і соціального розвитку.

Основні положення дисертації висвітлено в таких **публікаціях**:

Слободянюк А.В. Формування принципів ідеальної влади в історії української соціологічної думки кінця XIX – початку XX століття (на матеріалі праць М.Драгоманова та В.Липинського) //

Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків: Видавн. центр Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна, 2000. – С. 48 – 50.

Слободянюк А.В. Соціальні норми та цінності як невід'ємні характеристики категорії влади // Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 9. – К., 2000. – С. 5 – 7.

- Слободянюк А.В. Роль громадської думки в процесі демократизації влади (історико-соціологічний аспект) // Вісник Київськ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 10. – К., 2001. – С. 17 – 20.
- Слободянюк А.В. Еволюція категорії “влада” в історико-соціологічному процесі // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. робіт молодих науковців. – Вип. 4. – К.: Стилос, 2001. – С. 64 – 72.
- Слободянюк А.В. Проблеми визначення сутності влади в сучасних західних концепціях // Українська культура в іменах і дослідженнях: Наук. записки Рівненськ. держ. ін-ту культури. – Рівне, 1998. – Вип. III. – С. 63–67.
- Слободянюк А.В. Ідеал та влада в теоретичній площині української соціології // Філософсько-антропологічні принципи як основа розбудови українського суспільного ідеалу: Звіт з НДР (заключний) / Вінницьк. держ. техн. ун-т. – 90-Д-190; № 0197V013141. – Вінниця, 1998. – С. 48–52.
- Слободянюк А.В. Мораль, влада, та гуманістичні принципи у суспільному ідеалі: ретроспективний аналіз // Філософсько-антропологічні принципи як основа розбудови українського суспільного ідеалу: Звіт з НДР (заключний) / Вінницьк. держ. техн. ун-т. – 90-Д-190; № 0197V013141. – Вінниця, 1998. – С. 86–92.
- Слободянюк А.В. Політичний ідеал у вимірах синергетики // Політичний ідеал в системі філософсько-антропологічних принципів: Звіт з НДР (заключний) / Вінницьк. держ. техн. ун-т. – 90-Д-209. – Вінниця, 2000. – С. 45–52.

АНОТАЦІЯ

Слободянюк А.В. Еволюція концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2001.

У дисертації зроблено комплексний аналіз соціологічного поняття “влада” та подано історико-соціологічну ретроспекцію розуміння влади в історичному часі та просторі. Доведено, що соціологія має вивчати саме соціальну владу як об’єктивну основу політичної та ті фактори, що приводять до трансформації цієї влади в політичну. У ході аналізу концепцій влади різних історичних епох влада та владні відносини розглядаються в соціологічному ракурсі. Встановлено, що на кожному етапі історії соціологічної думки існують концептуальні уявлення про владу, в яких акцентується увага на необхідності поновлення соціальної влади, переходу від влади, що контролюється частиною суспільства, до демократії, тобто влади народу. На основі аналізу розуміння поняття “влада” та його змісту в історико-соціологічному процесі дістало подальший розвиток твердження про роль культури, соціальних норм та ціннісних орієнтацій у процесі функціонування владних відносин. На основі аналізу класичних та сучасних теорій влади доведено, що основним визначальним фактором легітимації влади є громадська думка.

Ключові слова: влада, соціальна влада, історико-соціологічний процес, соціальні відносини, соціальна структура суспільства, громадська думка, соціальні норми та цінності.

SUMMARY

Slobodyanyuk A.V. Evolution of Conceptual Ideas about Power in Historical and Sociological Process. – Manuscript.

Thesis for a Candidate’s Degree in Sociology in Speciality 22.00.01 – Theory and History of Sociology. – Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 2001.

In the thesis the complex analysis of a sociological concept “power” is made and historical and sociological retrospection understanding of power in historical time and space is submitted. It is proved that the sociology can study social power as an objective basis political and those factors, which result in transformation of this power in political. During the analysis of concepts of power of different historical

epoch the power and powers' relations are considered in a sociological foreshortening. It is established that at each stage of a history of sociological idea there are conceptual representations about power in which the attention to necessities of renewal of social power is accented, transition from power which is supervised by a part of a society, to democracy, people's sovereignty. On the basis of the analysis of understanding of a concept "power" and its contents in historical and sociological process has received the further development the statement about a role of culture, social norms and valuable orientations during functioning powers' relations. On the basis of the analysis of classical and modern theories of power it is proved, that the basic determining factor legitimation of power are a condition of public idea. Key words: authority, social authority, historical and sociological process, social relations, social structure of a society, a public idea, social norms and values.

АННОТАЦИЯ

Слободянюк А.В. Эволюция концептуальных представлений о власти в историко-социологическом процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2001.

В диссертации сделан комплексный анализ социологического понятия "власть" и представлена историко-социологическая ретроспекция понимания власти в историческом времени и пространстве. На широком историко-социологическом материале рассмотрена социальная сущность власти и властных взаимодействий. Доказано, что социология должна изучать социальную власть как объективную основу политической и те факторы, которые приводят к трансформации этой власти в политическую. В ходе анализа концепций власти разных исторических эпох власть и властные отношения рассматриваются в социологическом ракурсе. Установлено, что на каждом этапе истории социологической мысли существуют концептуальные представления о власти, в которых акцентируется внимание на необходимости возобновления социальной власти, перехода от власти, которая контролируется частью общества, к демократии, то есть власти народа. На основе анализа интерпретации понятия "власть" и его содержания в историко-социологическом процессе получило дальнейшее развитие утверждение о роли культуры, социальных норм и ценностных ориентаций в процессе функционирования властных отношений. Исследуя власть как социальное явление, показано, что в процессе развития ее исторических типов и форм в истории отношения власти и системы управления не могли развиваться, не включая в себя те социальные нормативы и ценности, без которых общественные отношения существовать не могут. Распределение процессов властных отношений на политические и неполитические доказывает необходимость их дополнения этическими и нормативными категориями. Анализируя украинскую социологическую мысль конца XIX – XX столетия, выяснено, что проблема социальной сущности власти решается через принцип демократизма и народного суверенитета, а также через первичность власти народа над политической, государственной. Рассмотрение современных социологических концепций власти показало, что в них, хотя прямо не подчеркивается на связи власти и социальной структуры, тем не менее, сама методология решения проблемы базируется на идее о том, что общество неоднородное, структурированное, что и требует властного регулирования общественных отношений.

На основе анализа классических и современных теорий власти доказано, что основным определяющим фактором легитимации власти есть общественное мнение. В работе продемонстрировано, что в любых системах государственного управления субъекты политических режимов стремились апеллировать к массе, к общественной мысли. И это касается даже древних деспотий, поскольку апелляция к массе, влияние на нее создает иллюзию легитимности власти и ее положительной оценки, что так важно всегда для конкретных субъектов власти. Даже в давние времена при отсутствии института общественной мысли как элемента системы властного механизма, присущего демократическим режимам, этот фактор ("глас народа") не оставался без внимания даже части деспотов.

Учитывая исторический опыт и основываясь на результатах проведенного диссертационного исследования, доказано, что для того, чтобы властные отношения носили цивилизованный демократический характер, необходимо: 1) в процессе властного взаимодействия ориентироваться на потребности и интересы разных сторон (индивидов, групп, слоев, классов и т.п.); 2) учитывать существенные культурные основы субъекта власти в виде традиций, норм, стереотипов поведения; 3) признать авторитет власти в силе, которая заключается в опытности, компетентности, решительности, открытости, нравственности субъекта власти; 4) найти соответствующее соотношение между технологией и стратегией власти; 5) признать приоритет власти народа над политической, государственной; 6) принимая во внимание определяющую роль общественной мысли в становлении и утверждении власти, необходимо строить властное взаимодействие с постоянным ее учетом.

Ключевые слова: власть, социальная власть, историко-социологический процесс, социальные отношения, социальная структура общества, общественная мысль, социальные нормы и ценности.